Συλλογή της Νομολογίας

ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΕΙΣΑΓΓΕΛΕΑ
PAOLO MENGOZZI
της 12ης Ιουνίου 2014[1]

Υπόθεση C-316/13

Gérard Fenoll
κατά
Centre d'aide par le travail La Jouvene,
Association de parents et d'amis de personnes handicapées mentales (APEI)

[αίτηση του Cour de cassation (Γαλλία)για την έκδοση προδικαστικής αποφάσεως]

«Κοινωνική πολιτική — Έννοια του εργαζομένου — Οδηγία 2003/88/ΕΚ — Πρόσωπο που εισάγεται σε κέντρο αρωγής μέσω της εργασίας — Άτομο με αναπηρία — Δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών — Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων — Εφαρμογή ratione temporis — Άμεσο αποτέλεσμα οδηγίας — Οριζόντια διαφορά»

1. Δύναται πρόσωπο το οποίο, λόγω της αναπηρίας του, έχει εισαχθεί σε ειδικό φορέα υποδοχής ο οποίος δεν προσφέρει μόνο δραστηριότητες ιατροκοινωνικού, αλλά και επαγγελματικού τύπου, να επικαλεστεί το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, το οποίο καθιερώνεται με το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας[2], καθώς και, πλέον, με το άρθρο 31 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης[3] (στο εξής: Χάρτης); Αυτό είναι το ερώτημα που τίθεται με την υπό κρίση αίτηση προδικαστικής αποφάσεως.

I – **Το νομικό πλαίσιο**

A — *Το δίκαιο της Ένωσης*

2. Το άρθρο 31 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο αφορά τις δίκαιες και πρόσφορες συνθήκες εργασίας, έχει ως εξής:

«1. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε συνθήκες εργασίας οι οποίες σέβονται την υγεία, την ασφάλεια και την αξιοπρέπειά του.

2. Κάθε εργαζόμενος έχει δικαίωμα σε ένα όριο μέγιστης διάρκειας εργασίας, σε ημερήσιες και εβδομαδιαίες περιόδους ανάπαυσης καθώς και σε ετήσια περίοδο αμειβόμενων διακοπών».

1 — Γλώσσα του πρωτοτύπου: η γαλλική.

2 — ΕΕ L 299, σ. 9.

3 — ΕΕ 2007, C 303, σ. 1.

3. Σύμφωνα με το άρθρο 1 της οδηγίας 2003/88, σε συνδυασμό με το άρθρο 2 της οδηγίας 89/391/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 12ης Ιουνίου 1989, σχετικά με την εφαρμογή μέτρων για την προώθηση της βελτίωσης της ασφάλειας και της υγείας των εργαζομένων κατά την εργασία [4], η οδηγία 2003/88 εφαρμόζεται σε όλους τους δημόσιους ή ιδιωτικούς τομείς δραστηριοτήτων, προκειμένου να ρυθμίσει ορισμένα στοιχεία της οργανώσεως του χρόνου εργασίας των εργαζομένων.

4. Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 ορίζει τα εξής:

«1. Τα κράτη μέλη θεσπίζουν τα αναγκαία μέτρα ώστε να παρέχεται σε όλους τους εργαζομένους ετήσια άδεια μετ' αποδοχών διάρκειας τουλάχιστον τεσσάρων εβδομάδων, σύμφωνα με τους όρους που προβλέπουν οι εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές για την απόκτηση του σχετικού δικαιώματος και τη χορήγηση της άδειας.

2. Η ελάχιστη περίοδος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών μπορεί να αντικαθίσταται από χρηματική αποζημίωση μόνον σε περίπτωση τερματισμού της εργασιακής σχέσης.» [5]

Β — *Το γαλλικό δίκαιο*

5. Τα κέντρα αρωγής μέσω της εργασίας (centres d'aide par le travail, στο εξής: CAT) ήταν ιατροκοινωνικού τύπου, μη κερδοσκοπικοί φορείς υποδοχής ατόμων με αναπηρία, η αποστολή των οποίων περιγράφεται στο άρθρο L. 344-2 του code de l'action sociale et des familles (κώδικα περί κοινωνικής δράσεως και οικογενειών), όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών. Τα εν λόγω κέντρα υποδέχονταν επίσης ανάπηρους εφήβους και ενήλικες που δεν μπορούν, προσωρινώς ή διαρκώς, να εργάζονται στις κανονικές επιχειρήσεις, σε προστατευμένο εργαστήριο ή για λογαριασμό κέντρου κατανομής εργασίας κατ' οίκον ή να ασκούν ανεξάρτητη επαγγελματική δραστηριότητα. Προσέφεραν δυνατότητες διαφορετικών δραστηριοτήτων επαγγελματικού χαρακτήρα, ιατροκοινωνική και εκπαιδευτική στήριξη και ένα περιβάλλον ζωής που ευνοούσε την προσωπική ανέλιξη και την κοινωνική ένταξη των ατόμων με αναπηρία. Για την ίδρυση ανάλογων κέντρων απαιτείτο έγκριση υπό κρατικό έλεγχο [6]. Τα έσοδα και τα έξοδα κάθε CAT ελέγχονταν από αρχή τιμολογήσεως [7].

6. Το άτομο με αναπηρία, του οποίου η ικανότητα προς εργασία έπρεπε, κατ' αρχήν, να είναι κατώτερη από το ένα τρίτο του φυσιολογικού, γινόταν δεκτός σε CAT βάσει αποφάσεως επιτροπής [8]. Στο άτομο με αναπηρία καταβαλλόταν ένα εγγυημένο ποσό για την εργασία του [9], χωρίς εντούτοις ο υπολογισμός της αμοιβής να βασίζεται στον αριθμό των ωρών απασχολήσεως [10]. Παρά ταύτα, αυτό το εγγυημένο ποσό χαρακτηριζόταν ρητώς ως «αμοιβή» λόγω παροχής εργασίας κατά την έννοια του άρθρου L. 242-1 του code de la sécurité sociale (κώδικα κοινωνικών ασφαλίσεων) [11]. Αντιθέτως, οι μόνες διατάξεις του γαλλικού code du travail (εργατικού κώδικα) που εφαρμόζονταν στα άτομα με αναπηρία οι οποίοι διέμεναν σε CAT ήταν οι διατάξεις περί υγιεινής και ασφάλειας στην εργασία [12].

4 — ΕΕ L 183, σ. 1.

5 — Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 αποτελεί απλή κωδικοποίηση, χωρίς τροποποιήσεις, του άρθρου 7 της οδηγίας 93/104/ΕΚ του Συμβουλίου, της 23ης Νοεμβρίου 1993, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας (ΕΕ L 307, σ. 18).

6 — Άρθρα L. 313-1, L. 313-13 και L. 313-5 του code de l'action sociale et des familles, όπως ίσχυαν έως τις 2 Δεκεμβρίου 2005, τις 7 Μαρτίου 2007 και τις 11 Φεβρουαρίου 2005, αντιστοίχως.

7 — Βλ., ιδίως, άρθρα R. 314-34 και R. 314-56 του code de l'action sociale et des familles που άρχισαν να ισχύουν στις 26 Οκτωβρίου 2004.

8 — Άρθρα 1 και 5 του διατάγματος 77-1546 της 31ης Δεκεμβρίου 1977 (*JORF* της 12ης Ιανουαρίου 1978, σ. 333).

9 — Άρθρο L. 243-4 του code de l'action sociale et des familles, όπως ίσχυε από τις 23 Δεκεμβρίου 2000 έως τις 11 Φεβρουαρίου 2005. Από το 2007, το άτομο με αναπηρία που γίνεται δεκτό σε ανάλογο φορέα εισπράττει, σε αντάλλαγμα της επαγγελματικού χαρακτήρα δραστηριότητας που ασκεί υπό καθεστώς πλήρους απασχολήσεως, εγγυημένη αμοιβή, το ποσό της οποίας ανέρχεται σε ποσοστό μεταξύ 55 % και 110 % του κατώτατου μισθού ανάπτυξης (βλ. άρθρο R. 243-5 του code de l'action sociale et des familles που άρχισε να ισχύει την 1η Ιανουαρίου 2007). Η εν λόγω εγγυημένη αμοιβή που καταβάλλεται από τον φορέα υποδοχής βαρύνει ουσιαστικά το κράτος.

10 — Όπως διευκρίνισε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση ο εκπρόσωπος της association de parents et d'amis de personnes handicapées mentales (ένωση γονέων και φίλων ατόμων με διανοητική αναπηρία, στο εξής: APEI), χωρίς να εκφραστούν αντιρρήσεις.

11 — Άρθρο L. 243-5 του code de l'action sociale et des familles, όπως ίσχυε από τις 23 Δεκεμβρίου 2000 έως τις 11 Φεβρουαρίου 2005.

12 — Βλ., ιδίως, άρθρο 9 του προπαρατεθέντος διατάγματος 77-1546.

7. Τα πρώτα CAT ιδρύθηκαν τη δεκαετία του 1960. Από το 2002 και εξής, τα CAT αντικαταστάθηκαν από établissements et services d'aide par le travail (ιδρύματα και υπηρεσίες αρωγής μέσω της εργασίας — ESAT), αλλά τα κέντρα που είχαν ιδρυθεί συνέχισαν να αποκαλούνται CAT [13]. Σήμερα, υπάρχουν στη Γαλλική Δημοκρατία σχεδόν 1 400 CAT με περισσότερους από 110 000 τροφίμους. Το νομικό πλαίσιο της δράσεώς τους διευκρινίστηκε κάπως το 2007, παραμένοντας όμως ουσιαστικά το ίδιο [14].

8. Ο εκπρόσωπος της APEI ανέφερε κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, χωρίς να αντικρουστεί επ' αυτού από τους λοιπούς μετέχοντες στη διαδικασία, ότι τα εν λόγω CAT βαρύνονται με ασφαλιστικές εισφορές επί των αμοιβών που καταβάλλουν στα άτομα με αναπηρία, καθώς και ότι επί των αμοιβών παρακρατούνται εισφορές για ασφάλιση υγείας, συνταξιοδοτήσεως και επαγγελματικής καταρτίσεως. Αντιθέτως, επειδή τα άτομα με αναπηρία που διαμένουν σε CAT δεν θεωρούνται μισθωτοί σύμφωνα με το γαλλικό δίκαιο και επειδή οι διευθυντές των CAT δεν μπορούν να τους απολύσουν, δεν καταβάλλουν εισφορές για ασφάλιση ανεργίας.

9. Τέλος, πριν από το 2007, καμία διάταξη δεν προέβλεπε δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών για τα πρόσωπα που διέμεναν σε CAT και η αναγνώριση του εν λόγω δικαιώματος εξηρτάτο αποκλειστικά από το κάθε CAT. Από την 1η Ιανουαρίου 2007, το άρθρο R. 243-11 του code de l'action sociale et des familles προβλέπει ρητώς ότι τα άτομα με αναπηρία που διαμένουν σε ESAT έχουν δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

II – **Η διαφορά της κύριας δίκης και τα προδικαστικά ερωτήματα**

10. Ο G. Fenoll περιγράφεται από το αιτούν δικαστήριο ως «χρήστης» CAT, το οποίο διαχειρίζεται η association de parents et d'amis de personnes handicapées mentales (APEI της Αβινιόν) και στο οποίο έγινε δεκτός το 1996. Από τις 16 Οκτωβρίου 2004, ο G. Fenoll έλαβε αναρρωτική άδεια. Διέθετε ακόμα υπόλοιπο 12 ημερών μη ληφθείσας άδειας μετ' αποδοχών, για την περίοδο αναφοράς από την 1η Ιουνίου 2003 έως τις 31 Μαΐου 2004 [15]. Η αναρρωτική άδειά του συνεχίστηκε μέχρι τις 31 Μαΐου 2005 και, στη συνέχεια, εγκατέλειψε το CAT στις 20 Ιουνίου 2005. Το CAT θεώρησε ότι, για την περίοδο από την 1η Ιουνίου 2004 έως τις 31 Μαΐου 2005, ο G. Fenoll, ο οποίος είχε εργαστεί μόνο 78 ημέρες, δικαιούται μόνον έξι ημέρες άδειας μετ' αποδοχών, οι οποίες πληρώθηκαν πράγματι στον G. Fenoll τον Ιούλιο 2005.

11. Ο G. Fenoll άσκησε προσφυγή κατά του CAT ενώπιον του tribunal d'instance της Αβινιόν, ζητώντας την πληρωμή των ημερών άδειας μετ' αποδοχών που δικαιούτο, αλλά δεν έλαβε, κατά την περίοδο από την 1η Ιουνίου 2003 έως τις 31 Μαΐου 2004 και κατά την περίοδο από την 1η Ιουνίου 2004 έως τις 31 Μαΐου 2005. Το tribunal d'instance απέρριψε την προσφυγή κρίνοντας ότι ο υπολογισμός στον οποίο προέβη το CAT βασιζόταν σε ορθή ερμηνεία της γαλλικής νομοθεσίας, σύμφωνα με την οποία ο εργαζόμενος δεν δικαιούται αντισταθμιστική αποζημίωση για άδεια μετ' αποδοχών που δεν έλαβε λόγω της ασθενείας του, ενώ οι περίοδοι διακοπής της εργασίας λόγω ασθενείας δεν δημιουργούν δικαίωμα άδειας μετ' αποδοχών.

12. Κατόπιν τούτου, ο G. Fenoll άσκησε αναίρεση ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου. Υποστηρίζει αφενός ότι, με δεδομένο τον σκοπό των ετήσιων αδειών μετ' αποδοχών που θέτει η οδηγία 2003/88, όταν ο μισθωτός τελεί σε αδυναμία να λάβει την εν λόγω άδεια λόγω ασθενείας, οι κεκτημένες άδειες μετ' αποδοχών πρέπει να μεταφέρονται μετά την ημερομηνία της εκ νέου αναλήψεως της εργασίας, ή, σε περίπτωση οριστικής διακοπής της σχέσεως εργασίας, να αποζημιώνονται. Αφετέρου, ισχυρίζεται

13 — Για λόγους διευκολύνσεως, θα χρησιμοποιήσω στην επιχειρηματολογία μου αποκλειστικά τον όρο «CAT».

14 — Το άτομο με αναπηρία που εργάζεται σε ESAT συνάπτει με τον εν λόγω οργανισμό, αφού διαπιστωθεί η ικανότητά του να ενταχθεί σε ESAT από την αρμόδια επιτροπή, σύμβαση στηρίξεως και αρωγής μέσω της εργασίας. Μολονότι η εισπραττόμενη αμοιβή συνεχίζει να χαρακτηρίζεται αμοιβή λόγω παροχής εργασίας, συνεχίζει να μην αποτελεί μισθό κατά την έννοια του γαλλικού code du travail (βλ. άρθρο L. 243-5 του code de l'action et des familles, όπως ισχύει από τις 12 Φεβρουαρίου 2005).

15 — Από τον φάκελο προκύπτει ότι ο G. Fenoll είχε ήδη λάβει 18 ημέρες άδειας μετ' αποδοχών το 2004, ενώ ελάμβανε κανονικά, έως το 2004, πέντε εβδομάδες ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών.

ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 είναι εφαρμοστέο σε κάθε εργαζόμενο και ότι η γαλλική ρύθμιση πρέπει να ερμηνευθεί με γνώμονα την εν λόγω οδηγία υπό την έννοια ότι η αιτία της απουσίας του μισθωτού, όταν η διακοπή της εργασίας δικαιολογείται από λόγους υγείας, δεν μπορεί να ληφθεί υπόψη για να του στερήσει το δικαίωμα ετήσιας αδείας, ενώ ο μισθωτός πρέπει να αποζημιώνεται για την κτηθείσα άδεια μετ' αποδοχών κατά τον χρόνο της αναρρωτικής άδειας, σε περίπτωση διακοπής της συμβάσεως εργασίας, όπως εν προκειμένω.

13. Το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει ότι τόσο το άρθρο 31 του Χάρτη όσο και το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 καθιερώνουν το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών. Επισημαίνει ότι, όπως έχει αναγνωρίσει το Δικαστήριο, το δικαίωμα αυτό αποτελεί έκφανση αρχής του κοινωνικού δικαίου η οποία έχει ιδιαίτερη σημασία —όπως προκύπτει από την αναφορά της στον Χάρτη— και από την οποία δεν χωρεί παρέκκλιση [16]. Το αιτούν δικαστήριο παραπέμπει, στη συνέχεια, στον κατά τη νομολογία ορισμό της έννοιας του εργαζομένου στο δίκαιο της Ένωσης, υπογραμμίζοντας ότι η έννοια αυτή έχει αυτοτελές περιεχόμενο και δεν επιδέχεται συσταλτική ερμηνεία.

14. Το αιτούν δικαστήριο υπενθυμίζει, επίσης, την αποστολή που έχουν αναλάβει τα CAT δυνάμει του άρθρου L. 344-2 του code de l'action sociale et des familles, όπως ίσχυε κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών. Διευκρινίζει, τέλος, ότι τα πρόσωπα που διέμεναν στα CAT δεν είχαν καθεστώς μισθωτού και δεν συνδέονταν με σύμβαση εργασίας με τα εν λόγω κέντρα [17]. Σύμφωνα με το γαλλικό εργατικό δίκαιο, στα πρόσωπα αυτά εφαρμόζονταν μόνον οι κανόνες του code du travail σχετικά με την υγιεινή και την ασφάλεια στην εργασία, ενώ καμία διάταξη του γαλλικού δικαίου δεν προέβλεπε δικαίωμα των προσώπων αυτών για άδεια μετ' αποδοχών.

15. Το αιτούν δικαστήριο διερωτάται, κατά συνέπεια, αν, αφενός, ένα πρόσωπο όπως ο G. Fenoll μπορεί να χαρακτηριστεί «εργαζόμενος» κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης γενικά και της οδηγίας 2003/88 σε συνδυασμό με την οδηγία 89/391 ειδικότερα και, αφετέρου, αν δύναται να προβάλει δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών στο πλαίσιο διαφοράς η οποία, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, έχει οριζόντιο χαρακτήρα [18].

16. Αντιμέτωπο με δυσχέρεια ερμηνείας του δικαίου της Ένωσης, το αιτούν δικαστήριο αποφάσισε να αναστείλει τη δίκη και, με απόφαση η οποία περιήλθε στη Γραμματεία του Δικαστηρίου στις 10 Ιουνίου 2013, να υποβάλει στο Δικαστήριο, βάσει του άρθρου 267 ΣΛΕΕ, τα ακόλουθα τρία προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Έχει το άρθρο 3 της οδηγίας [89/391], στην οποία παραπέμπουν οι διατάξεις του άρθρου 1 της οδηγίας [2003/88] που καθορίζουν το πεδίο εφαρμογής της, την έννοια ότι μπορεί να χαρακτηρίζεται ως "εργαζόμενος", κατά το εν λόγω άρθρο 3, πρόσωπο το οποίο έχει γίνει δεκτό σε κέντρο αρωγής μέσω της εργασίας;

2) Έχει το άρθρο 31 του Χάρτη [...] την έννοια ότι πρόσωπο όπως αυτό που περιγράφεται στο προηγούμενο ερώτημα μπορεί να χαρακτηρίζεται ως "εργαζόμενος" κατά το εν λόγω άρθρο 31;

3) Μπορεί πρόσωπο όπως αυτό που περιγράφεται στο πρώτο ερώτημα να επικαλείται ευθέως δικαιώματα τα οποία αντλεί από τον Χάρτη για την απόκτηση δικαιώματος αδείας μετ' αποδοχών σε περίπτωση που η εθνική νομοθεσία δεν προβλέπει ότι έχει αυτό το δικαίωμα και οφείλει ο εθνικός δικαστής, για να διασφαλίζει το πλήρες αποτέλεσμα αυτού του δικαιώματος, να μην εφαρμόζει οποιαδήποτε αντίθετη διάταξη του εθνικού δικαίου;»

16 — Το αιτούν δικαστήριο παραπέμπει, ιδίως, στην απόφαση KHS (C-214/10, EU:C:2011:761).

17 — Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο αρμόδιο να κρίνει τη διαφορά της κύριας δίκης σε πρώτο βαθμό ήταν το tribunal d'instance της Αβινιόν, και όχι το conseil des Prud'hommes.

18 — Συναφώς, το Cour de cassation παραπέμπει σε απόφαση που εξέδωσε το γαλλικό Conseil d'État στις 22 Φεβρουαρίου 2007 (ECLI:FR:CESEC:2007:264541.20070222), σύμφωνα με την οποία η αποστολή των ιδιωτικών οργανισμών που διαχειρίζονται CAT δεν έχει χαρακτήρα αποστολής δημόσιας υπηρεσίας.

III – **Η διαδικασία ενώπιον του Δικαστηρίου**

17. Ο αναιρεσείων της κύριας δίκης, η APEI, η Γαλλική και η Ολλανδική Κυβέρνηση και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή κατέθεσαν γραπτές παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου.

18. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση της 27ης Μαρτίου 2014, η APEI, η Γαλλική Κυβέρνηση και η Επιτροπή ανέπτυξαν προφορικώς τις παρατηρήσεις τους.

IV – **Νομική ανάλυση**

A — *Προκαταρκτικές παρατηρήσεις*

19. Προκειμένου να διευκρινιστούν οι όροι της συζητήσεως, πρέπει να γίνουν ορισμένες προκαταρκτικές παρατηρήσεις.

20. Πρώτον, είναι σημαντικό να υπογραμμιστεί ότι το αιτούν δικαστήριο ερωτά το Δικαστήριο απλώς και μόνον αν ο G. Fenoll μπορεί, ως εργαζόμενος, να προβάλει δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ελάχιστης διάρκειας τεσσάρων εβδομάδων, και όχι αν συνάδει με το δίκαιο της Ένωσης η γαλλική ρύθμιση σύμφωνα με την οποία, αφενός, δεν οφείλεται αντισταθμιστική αποζημίωση για ημέρες άδειας που δεν χρησιμοποιήθηκαν λόγω ασθενείας και, αφετέρου, δεν γεννάται δικαίωμα άδειας μετ' αποδοχών για περιόδους διακοπής της εργασίας λόγω ασθενείας. Το αιτούν δικαστήριο προφανώς κρίνει ότι τα ζητήματα αυτά διευκρινίζονται επαρκώς από τη διαθέσιμη σχετική νομολογία του Δικαστηρίου, η οποία, σε ορισμένες περιπτώσεις, αφορά υποθέσεις που υποβλήθηκαν από το αιτούν δικαστήριο και διασκεδάζει ενδεχόμενες αμφιβολίες του, τις οποίες, εν πάση περιπτώσει, δεν υπέβαλε στο Δικαστήριο.

21. Δεύτερον, όσον αφορά τη διατύπωση των προδικαστικών ερωτημάτων, είναι σκόπιμο να γίνουν δύο σχόλια.

22. Κατ' αρχάς, πρέπει να διορθωθεί ένα τυπογραφικό σφάλμα διότι, αντιθέτως προς ό,τι αναφέρεται στο πρώτο ερώτημα, το άρθρο 1 της οδηγίας 2003/88 δεν παραπέμπει στο άρθρο 3, αλλά στο άρθρο 2 της οδηγίας 89/391[19].

23. Στη συνέχεια, όσον αφορά το τρίτο ερώτημα, το οποίο αφορά το κατά πόσον πρόσωπο όπως ο G. Fenoll μπορεί να επικαλεστεί απευθείας ενδεχόμενα δικαιώματα που αντλεί από τον Χάρτη, και ιδίως από το άρθρο 31, διευκρινίζω εξαρχής ότι, κατά τη γνώμη μου, ο Χάρτης δεν είναι εφαρμοστέος ratione temporis στη διαφορά της κύριας δίκης, όπως υποστηρίζει και η Ολλανδική Κυβέρνηση. Ο Χάρτης άρχισε να ισχύει το 2009, ενώ τα πραγματικά περιστατικά της κύριας δίκης έλαβαν χώρα μεταξύ των ετών 2003 και 2005. Αυτή δε η μη αναδρομικότητα επιβάλλεται πολλώ μάλλον διότι η διαφορά της κύριας δίκης περιγράφεται ως διαφορά μεταξύ ιδιωτών, αλλά στο ζήτημα αυτό θα έχω την ευκαιρία να επανέλθω στη συνέχεια.

24. Κατά συνέπεια, η προβληματική που υποβάλλεται σήμερα στο Δικαστήριο είναι διττή: πρέπει ο G. Fenoll να θεωρηθεί εργαζόμενος κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης, το οποίο αναγνωρίζει σε κάθε εργαζόμενο δικαίωμα άδειας μετ' αποδοχών, και, αν ναι, σε ποιο βαθμό μπορεί να προβάλει το δικαίωμα αυτό υπό τις περιστάσεις της διαφοράς της κύριας δίκης;

19 — Βλ. επίσης απόφαση Union syndicale Solidaires Isère (C-428/09, EU:C:2010:612, σκέψη 27).

Β — *Επί του κατά πόσον ο G. Fenoll μπορεί να χαρακτηριστεί «εργαζόμενος» κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88*

25. Αφού υπενθυμίσω συνοπτικά τη σημασία που αποδίδει το Δικαστήριο, με τη νομολογία του, στο δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών, θα υπενθυμίσω τη νομολογία περί της έννοιας του εργαζομένου, την οποία στη συνέχεια θα εφαρμόσω στην υπό κρίση υπόθεση.

26. Η ερμηνεία του όρου «εργαζόμενος» κατά την έννοια του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, την οποία θα προτείνω να ακολουθήσει το Δικαστήριο, ισχύει ασφαλώς και για το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, προκειμένου να εξασφαλιστεί η ομοιομορφία του πεδίου εφαρμογής ratione personae του δικαιώματος άδειας μετ' αποδοχών.

1. Το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ως αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης

27. Κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το δικαίωμα κάθε εργαζομένου για ετήσια άδεια μετ' αποδοχών πρέπει να θεωρείται ιδιαίτερης σημασίας αρχή του κοινωνικού δικαίου της Ένωσης, που καθιερώνεται πλέον με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη, από την οποία δεν χωρεί παρέκκλιση και η οποία πρέπει να εφαρμόζεται από τις αρμόδιες εθνικές αρχές αποκλειστικά εντός των ορίων που καθορίζει ρητώς η οδηγία 2003/88[20]. Το δικαίωμα αυτό παρέχεται ευθέως από το δίκαιο της Ένωσης σε όλους τους εργαζομένους[21], ενώ το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 που το θεσπίζει επιβάλλει στα κράτη μέλη σαφή και συγκεκριμένη υποχρέωση αποτελέσματος[22]. Το εν λόγω δικαίωμα έχει διττό σκοπό ο οποίος συνίσταται στην παροχή στον εργαζόμενο της δυνατότητας, αφενός, να αναπληρώσει τις δυνάμεις του σε σχέση με την εκτέλεση των καθηκόντων τα οποία έχει αναλάβει στο πλαίσιο της σχέσεως εργασίας του και, αφετέρου, να έχει στη διάθεσή του ένα χρονικό διάστημα χαλαρώσεως και ψυχαγωγίας[23]. Τέλος, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν επιδέχεται συσταλτική ερμηνεία[24].

28. Το κατά πόσον ο G. Fenoll πρέπει να θεωρηθεί ότι έχει αυτό το δικαίωμα άδειας πρέπει να εξεταστεί έχοντας πάντα κατά νου τις προεκτεθείσες σκέψεις. Προς το παρόν, θα επανέλθω στη νομολογία σχετικά με τον ορισμό της έννοιας «εργαζόμενος».

2. Παράθεση της νομολογίας σχετικά με την έννοια «εργαζόμενος»

29. Στο δίκαιο της Ένωσης, η έννοια του εργαζομένου δεν είναι μονοσήμαντη, αλλά διαφέρει ανάλογα με τον τομέα στον οποίο έχει εφαρμογή[25]. Ειδικά σε σχέση με την οδηγία 2003/88, το Δικαστήριο έχει επισημάνει ότι η οδηγία αυτή δεν παραπέμπει ούτε στον ορισμό που δίδεται στην έννοια του εργαζομένου με την οδηγία 89/391 ούτε στον ορισμό όπως αυτός προκύπτει από τις εθνικές νομοθεσίες ή/και πρακτικές[26]. Κατόπιν τούτου, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι, «για την εφαρμογή της οδηγίας 2003/88, η έννοια του εργαζομένου δεν επιδέχεται ερμηνεία διαφορετική ανάλογα με το εθνικό δίκαιο αλλά έχει αυτοτελές περιεχόμενο στο δίκαιο της Ένωσης. Πρέπει να ορίζεται βάσει αντικειμενικών κριτηρίων που χαρακτηρίζουν την εργασιακή σχέση αναλόγως των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων των οικείων προσώπων. Ακριβώς όμως, το κύριο χαρακτηριστικό της σχέσεως εργασίας είναι το γεγονός ότι ένα πρόσωπο παρέχει, κατά τη διάρκεια ορισμένου

20 — Αποφάσεις Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 16 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία) και επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack (C-579/12 RX II, EU:C:2013:570, σκέψη 26 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

21 — Απόφαση KHS (EU:C:2011:761, σκέψη 34).

22 — Βλ., σε σχέση με το ταυτόσημο άρθρο 7 της οδηγίας 93/104, απόφαση BECTU (C-173/99, EU:C:2001:356, σκέψη 34).

23 — Απόφαση KHS (EU:C:2011:761, σκέψη 31 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

24 — Αποφάσεις Heimann (C-229/11 και C-230/11, EU:C:2012:693, σκέψη 23 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία), επανεξέταση Επιτροπή κατά Strack (RX II, EU:C:2013:570, σκέψη 29 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία) και διάταξη Brandes (C-415/12, EU:C:2013:398, σκέψη 29).

25 — Απόφαση O'Brien (C-393/10, EU:C:2012:110, σκέψη 30 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Βλ. και σημείο 25 των προτάσεων της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση O'Brien (C-393/10, EU:C:2011:746).

26 — Αντιθέτως προς ό,τι αφήνει να εννοηθεί το αιτούν δικαστήριο: βλ. απόφαση Union syndicale Solidaires Isère (EU:C:2010:612, σκέψη 27).

χρόνου, προς ένα άλλο πρόσωπο και υπό τη διεύθυνσή του, υπηρεσίες έναντι των οποίων λαμβάνει αμοιβή»[27]. Κατά συνέπεια, το Δικαστήριο φρονεί ότι ο εργαζόμενος ο οποίος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της οδηγίας 2003/88 ορίζεται κατά τον ίδιο τρόπο —με μια μικρή διαφορά την οποία θα εκθέσω στη συνέχεια— με τον εργαζόμενο ο οποίος εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του άρθρου 45 ΣΛΕΕ[28]. Κατόπιν τούτου, η παραπομπή στο πλαίσιο των παρουσών προτάσεων στην κλασική νομολογία του Δικαστηρίου περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων είναι λυσιτελής.

30. Εξάλλου, ο χαρακτηρισμός υπό το πρίσμα του όρου «εργαζόμενος» πρέπει να θεμελιώνεται σε αντικειμενικά κριτήρια και όλες οι περιστάσεις της υποθέσεως πρέπει να αποτιμώνται σφαιρικά[29]. Συναφώς, η sui generis νομική φύση της εργασιακής σχέσεως από πλευράς εθνικού δικαίου δεν ασκεί επιρροή επί της ιδιότητας του εργαζομένου κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης. Αυτό σημαίνει πρακτικά, στο πλαίσιο της παρούσας υποθέσεως, ότι το γεγονός ότι τα άτομα με αναπηρία που διαμένουν σε CAT υπόκεινται σε ορισμένες μόνο διατάξεις του code de travail δεν μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στον ενδεχόμενο χαρακτηρισμό τους ως «εργαζομένων» κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88[30].

31. Τέλος, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, «ως “εργαζόμενος” πρέπει να θεωρείται οιοσδήποτε ασκεί πράγματι μια δραστηριότητα, αποκλειομένων των ιδιαίτερα περιορισμένων δραστηριοτήτων που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως καθαρώς περιθωριακές και παρεπόμενες»[31]. Αρμόδιο να εξακριβώσει αν πληρούται η προϋπόθεση περί ασκήσεως πραγματικών και γνήσιων μισθωτών δραστηριοτήτων είναι κατ’ αρχήν το αιτούν δικαστήριο, το οποίο οφείλει να στηριχθεί σε αντικειμενικά κριτήρια και να εκτιμήσει σφαιρικά όλες τις περιστάσεις της υποθέσεως[32], ιδίως εξακριβώνοντας ότι οι πράγματι παρασχεθείσες υπηρεσίες σχετίζονται όντως με την αγορά εργασίας[33].

3. Εφαρμογή στην υπό κρίση υπόθεση

32. Φρονώ ότι η σχέση μεταξύ των ατόμων με αναπηρία και των CAT ανταποκρίνεται στα κριτήρια τα οποία, σύμφωνα με το Δικαστήριο, «χαρακτηρίζουν την εργασιακή σχέση». Ασφαλώς, ο διευθυντής του CAT δεν είχε τη δυνατότητα να απολύσει τον G. Fenoll, εφόσον αποκλειστικά αρμόδια προς τούτο ήταν μια επιτροπή. Εντούτοις, ο G. Fenoll, για όλο το χρονικό διάστημα που αφιέρωσε σε μη ιατροκοινωνικές δραστηριότητες —τις οποίες, προς το παρόν, δεν χαρακτηρίζω επαγγελματικές—, ακολουθούσε οδηγίες του εποπτικού και του διευθυντικού προσωπικού του CAT.

33. Τείνω επίσης να θεωρήσω ότι ο G. Fenoll εισέπραττε πράγματι αμοιβή ως αντάλλαγμα για τις υπηρεσίες που παρείχε. Ο Γάλλος νομοθέτης αποδείχθηκε μάλλον πολυμήχανος, διευκρινίζοντας κατ’ επανάληψη ότι τα ποσά που καταβάλλονται στα πρόσωπα τα οποία διαμένουν σε CAT δεν είναι μισθοί, μολονότι υπόκεινται σε διάφορες κοινωνικές παρακρατήσεις, ούτως ώστε να συνεχίζει να μην αναγνωρίζει στα εν λόγω πρόσωπα καθεστώς εργαζομένου και να τα αποστερεί κάθε σχετικής απαιτήσεως. Αυτές όμως οι εθνικές διαπιστώσεις δεν δεσμεύουν το Δικαστήριο. Το Δικαστήριο, εξάλλου, έχει κρίνει ότι ούτε η χαμηλή αμοιβή —η οποία μπορεί ενδεχομένως να είναι απόρροια της χαμηλής παραγωγικότητας των ενδιαφερομένων— ούτε η δημόσια προέλευση των πόρων αντιτίθενται, αφεαυτών, στην αναγνώριση της ιδιότητας του εργαζομένου κατά την έννοια του δικαίου της Ένωσης[34].

27 — Απόφαση Union syndicale Solidaires Isère (EU:C:2010:612, σκέψη 28).

28 — Βλ. απόφαση Neidel (C-337/10, EU:C:2012:263, σκέψη 23).

29 — Απόφαση Union syndicale Solidaires Isère (EU:C:2010:612, σκέψη 29).

30 — Βλ., κατ’ αναλογία, απόφαση Union syndicale Solidaires Isère (EU:C:2010:612, σκέψη 30).

31 — Βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση Trojani (C-456/02, EU:C:2004:488, σκέψη 15).

32 — Απόφαση Trojani (EU:C:2004:488, σκέψη 17).

33 — Απόφαση Trojani (EU:C:2004:488, σκέψη 24).

34 — Βλ., ιδίως, αποφάσεις Bettray (344/87, EU:C:1989:226, σκέψη 15), Bernini (C-3/90, EU:C:1992:89, σκέψη 16), Kurz (C-188/00, EU:C:2002:694, σκέψη 33), και Trojani (EU:C:2004:488, σκέψη 16).

34. Μένει να διαπιστωθεί αν ο G. Fenoll παρείχε υπηρεσίες στο CAT. Το ζήτημα αυτό θα εξεταστεί από κοινού με το ζήτημα του κατά πόσον οι δραστηριότητες του G. Fenoll ανταποκρίνονται στην προϋπόθεση που τάσσει η νομολογία να είναι πραγματικές και γνήσιες [35].

35. Συναφώς, οι διάδικοι σχολίασαν εκτενώς την προγενέστερη απόφαση Bettray (EU:C:1989:226) και τη λυσιτέλειά της για την επίλυση της υπό κρίση διαφοράς.

36. Υπενθυμίζεται ότι, με την απόφαση εκείνη, το Δικαστήριο έκρινε ότι πρόσωπο που απασχολείτο σε επιχείρηση που είχε ιδρύσει ολλανδικός δήμος με αποκλειστικό σκοπό να απασχολεί πρόσωπα τα οποία δεν μπορούν, προσωρινά ή μόνιμα, να ενταχθούν σε κανονικό επαγγελματικό περιβάλλον, δεν μπορεί να θεωρηθεί εργαζόμενος, λόγω του ότι οι ασκούμενες δραστηριότητες δεν είναι πραγματικές και γνήσιες οικονομικές δραστηριότητες επειδή αποτελούν μέσο αποκαταστάσεως και επανεντάξεως [36]. Εξάλλου, επρόκειτο για θέσεις απασχολήσεως που προορίζονταν αποκλειστικά για συγκεκριμένα πρόσωπα [37], ενώ οι απασχολούμενοι δεν επιλέγονταν με γνώμονα την ικανότητά τους να ασκούν ορισμένη δραστηριότητα, αλλ' αντιθέτως οι προς ανάληψη δραστηριότητες είχαν σχεδιαστεί σε συνάρτηση των ικανοτήτων τους [38].

37. Ο πειρασμός αναλογικής εφαρμογής της αποφάσεως εκείνης στην υπό κρίση υπόθεση είναι έντονος. Ωστόσο, μια σειρά στοιχείων με καθιστά επιφυλακτικό.

38. Πρώτον, αξίζει να επισημανθεί ότι το Δικαστήριο ανέπτυξε την έννοια των πραγματικών και γνήσιων δραστηριοτήτων στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων κρίνοντας ότι, όπως προκύπτει «τόσο από την εξαγγελλόμενη αρχή της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων όσο και από τη θέση που καταλαμβάνουν οι σχετικοί κανόνες στο σύνολο του συστήματος της Συνθήκης, οι τελευταίοι εγγυώνται την ελεύθερη κυκλοφορία εκείνων μόνο των προσώπων που ασκούν ή επιθυμούν να ασκήσουν οικονομική δραστηριότητα και ότι, συνακόλουθα, καλύπτουν μόνο την άσκηση πραγματικής και γνήσιας δραστηριότητας» [39]. Υπ' αυτές τις συνθήκες, αμφιβάλλω αν η προϋπόθεση αυτή διαδραματίζει εξίσου καθοριστικό ρόλο όταν αναζητείται η έννοια του όρου «εργαζόμενος» όχι στο πλαίσιο της ελεύθερης κυκλοφορίας, αλλά στο πλαίσιο της προστασίας της εργασίας.

39. Δεύτερον, σύμφωνα με την αρχή βάσει της οποίας η έννοια του εργαζομένου πρέπει να ερμηνεύεται διασταλτικά, το Δικαστήριο έχει διευκρινίσει σε δύο τουλάχιστον περιπτώσεις, με μεταγενέστερη νομολογία, ότι η απόφαση Bettray εξηγείται αποκλειστικά και μόνο από τις ιδιομορφίες εκείνης της υποθέσεως [40].

40. Ακόμα και αν χρειαζόταν να αποφανθεί το Δικαστήριο σχετικά με τον πραγματικό και γνήσιο χαρακτήρα των δραστηριοτήτων που ασκούσε ο G. Fenoll, είναι σημαντικό να υπενθυμιστεί ότι αποστολή των CAT είναι να υποδέχονται πρόσωπα που δεν είναι σε θέση να εργαστούν σε κανονικές επιχειρήσεις ή σε προστατευόμενα εργαστήρια και ότι έχουν δημιουργηθεί για πρόσωπα με σοβαρές αναπηρίες.

35 — Βλ., ιδίως απόφαση Bettray (EU:C:1989:226, σκέψη 13 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

36 — Απόφαση Bettray (EU:C:1989:226, σκέψεις 17 και 20).

37 — Απόφαση Bettray (EU:C:1989:226, σκέψη 18).

38 — Απόφαση Bettray (EU:C:1989:226, σκέψη 19).

39 — Απόφαση Bettray (EU:C:1989:226, σκέψη 13 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία). Σχετικά με τον σύνδεσμο μεταξύ της υπάρξεως πραγματικών και γνήσιων δραστηριοτήτων και της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων, βλ. και απόφαση Levin (53/81, EU:C:1982:105, σκέψεις 16 έως 17).

40 — Αποφάσεις Birden (C-1/97, EU:C:1998:568, σκέψη 31) και Trojani (EU:C:2004:488, σκέψη 19).

41. Ανεξαρτήτως αυτού, η ικανότητα προς εργασία αξιολογείται από την επιτροπή, κατά τον χρόνο που αυτή λαμβάνει την απόφαση να κατευθύνει τα πρόσωπα προς τα CAT, στα οποία γίνονται δεκτά αποκλειστικά πρόσωπα ικανά προς εργασία —δηλαδή πρόσωπα που έχουν ικανότητα προς εργασία κατώτερη ή ίση με το ένα τρίτο του φυσιολογικού. Ασφαλώς, πρόκειται για δυνητική ικανότητα προς εργασία και το κριτήριο εισδοχής των ατόμων με αναπηρία ασφαλώς δεν είναι συγκεκριμένα προσόντα ή επαγγελματικές ικανότητες. Εντούτοις, η επιτροπή λαμβάνει την απόφασή της αξιολογώντας αν ο ενδιαφερόμενος θα αποδειχθεί ικανός να ασκήσει τις δραστηριότητες που οργανώνονται στο CAT. Εδώ υπάρχει, κατά την άποψή μου, μια πρώτη διαφορά με την υπόθεση Bettray (EU:C:1989:226), διότι ο I. Bettray δεν είχε επιλεγεί με γνώμονα την ικανότητά του να ασκήσει μια συγκεκριμένη δραστηριότητα, αλλ' αντιθέτως οι προς ανάληψη δραστηριότητες είχαν σχεδιαστεί σε συνάρτηση των ικανοτήτων του [41].

42. Όσον αφορά, στη συνέχεια, τις ίδιες τις δραστηριότητες, δεν διαθέτουμε πληροφορίες για τις δραστηριότητες που ασκούσε ο G. Fenoll. Εντούτοις, όπως προκύπτει από τη δικογραφία, και ειδικότερα από τα γραπτά υπομνήματα της Γαλλικής Κυβερνήσεως και της APEI, είναι δυνατόν να πρόκειται για βιομηχανική υπεργολαβική ανάθεση παροχής υπηρεσιών διαφόρων ειδών [42], για παραγωγή γεωργικών τροφίμων ή για εμπορία της παραγωγής των ίδιων των CAT. Οι δραστηριότητες αυτές είναι προσαρμοσμένες στις ικανότητες των προσώπων, αλλά ταυτόχρονα ικανοποιούν, τουλάχιστον στις δύο πρώτες περιπτώσεις, πραγματικές ανάγκες των επιχειρήσεων που τις αναθέτουν ή των ιδιωτών που προσφεύγουν στις υπηρεσίες των CAT. Κατά την άποψή μου, συνεπώς, σχετίζονται όντως με την αγορά εργασίας. Πρόκειται για άλλη μια διαφορά που χαρακτηρίζει την υπό κρίση υπόθεση σε σχέση με την υπόθεση Bettray, στην οποία οι προτεινόμενες δραστηριότητες είχαν δημιουργηθεί τεχνητά [43]. Η σύνδεση με την κανονική αγορά εργασίας φαίνεται να επιβεβαιώνεται από το ότι οι μη ιατροκοινωνικές δραστηριότητες που ασκούνται στα CAT γεννούν δικαίωμα επικυρώσεως της αποκτηθείσας πείρας και επαγγελματικής καταρτίσεως από τον Φεβρουάριο 2005.

43. Είναι προφανές ότι η αποστολή των CAT είναι διττή: προσπάθεια κατάλληλης επαγγελματικής και κοινωνικής εντάξεως και ταυτόχρονα παροχή της απαραίτητης στηρίξεως για την απόκτηση προσωπικής και κοινωνικής αυτονομίας, ακόμα και αν αυτή η ένταξη και η αυτονομία δεν θα επιτευχθούν ίσως ποτέ. Είναι επίσης προφανές ότι η επαγγελματική δραστηριότητα ασκείται σε συνδυασμό με δραστηριότητες ιατροκοινωνικής και εκπαιδευτικής στηρίξεως, έτσι ώστε η μία να μην είναι νοητή χωρίς την άλλη. Εντούτοις, επιφυλασσομένης ενδεχόμενης συμπληρωματικής επαληθεύσεως από το αιτούν δικαστήριο, τα προεκτεθέντα στοιχεία συνηγορούν μάλλον υπέρ της απόψεως ότι οι ασκούμενες δραστηριότητες επαγγελματικού τύπου δεν είναι τόσο περιορισμένες ώστε να φαίνεται ότι έχουν «αμιγώς δευτερεύοντα ή επικουρικό χαρακτήρα» [44] σε σχέση με τον κοινωνικό σκοπό των CAT.

41 — Βλ. απόφαση Bettray (EU:C:1989:226, σκέψη 19).

42 — Όπως καθαρισμός κτιρίων, συντήρηση χώρων πρασίνου, εστίαση.

43 — Όπως είχε επισημάνει ο γενικός εισαγγελέας F. G. Jacobs, «τα παραγόμενα αγαθά και η παρεχόμενη εργασία οριοθετούνται επιμελώς, ώστε να αποφεύγεται οποιοσδήποτε αδικαιολόγητος ανταγωνισμός με τα αγαθά και υπηρεσίες της ελεύθερης αγοράς. Το καθεστώς είναι όμοιο με εκείνο που απαντάται συχνά σε φιλανθρωπικά ιδρύματα, στο πλαίσιο των οποίων τα άτομα με ειδικές ανάγκες κατασκευάζουν ή συσκευάζουν μικροαντικείμενα καθημερινής χρήσεως. Στη συνέχεια προσφέρονται σε πώληση, αλλ' ο αγοραστής τα αγοράζει κατά κανόνα, όχι επειδή εξυπηρετούν κάποια ειδική ανάγκη του, αλλά για να συμμετάσχει στο φιλανθρωπικό σκοπό. Με τον τρόπο αυτό μπορεί να εκπληρώσει διπλό σκοπό. Συγκέντρωση χρημάτων και παροχή εργασίας στους δικαιούχους που τους δίδεται η δυνατότητα να αισθάνονται ότι συμβάλλουν στη συντήρηση τους. Αλλ' η προσφερόμενη από τους δικαιούχους εργασία εξυπακούεται ότι δεν συμβάλλει στις οικονομικές δραστηριότητες της Κοινότητας, ούτε ανυψώνει το βιοτικό επίπεδο- έχει αποκλειστικά κοινωνικό χαρακτήρα και κρατήθηκε εσκεμμένα μακριά από την ελεύθερη αγορά» [προτάσεις Bettray (344/87, EU:C:1989:113, σημείο 33)].

44 — Βλ., ιδίως, απόφαση Trojani (EU:C:2004:488, σκέψη 15).

44. Εξάλλου, μια τέτοια εκτίμηση συνάδει απολύτως, αφενός, με την αρχή σύμφωνα με την οποία η νομολογία Bettray (EU:C:1989:226) πρέπει να περιοριστεί αυστηρά στην υπόθεση την οποία αφορούσε και, αφετέρου, με την άποψη που υποστήριξα ανωτέρω σύμφωνα με την οποία η προϋπόθεση της ασκήσεως πραγματικών και γνήσιων δραστηριοτήτων είναι δυνατόν να έχει λιγότερο αποφασιστική σημασία σε ένα μάλλον κοινωνικό πλαίσιο από ό,τι όταν συνδέεται με την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων και πρέπει συνεπώς να μην εφαρμόζεται συσταλτικά.

45. Προσθέτω ότι, εν προκειμένω, όπως ίσως και στον κανονικό επαγγελματικό βίο, πρόκειται για σχέση που είναι επωφελής και για τις δύο πλευρές. Τα άτομα με αναπηρία που απασχολούνται σε CAT επωφελούνται από παρακολούθηση και εργάζονται για τη μελλοντική επαγγελματική και κοινωνική τους ένταξη, ανακτώντας ταυτόχρονα ένα αίσθημα κοινωνικής χρησιμότητας. Από την άλλη πλευρά, το CAT, επωφελούμενο της εργασίας που παρέχουν τα εν λόγω πρόσωπα, συνεχίζει να πληροί τις προϋποθέσεις που αποτελούν προαπαιτούμενο προκειμένου να διατηρεί την κρατική αναγνώρισή του και, κατά συνέπεια, να επωφελείται της ενισχύσεως που του καταβάλλει το κράτος για την εκπλήρωση της αποστολής του. Κατά συνέπεια, είναι αδύνατον να αποκλειστεί εντελώς το ενδεχόμενο η δραστηριότητα την οποία αναπτύσσουν τα άτομα με αναπηρία στο εσωτερικό των CAT να είναι, έστω και εν μέρει, *επωφελής* για τα εν λόγω CAT, μολονότι, ασφαλώς, αυτό που υπερισχύει είναι η κοινωνικοθεραπευτική αποστολή των εν λόγω κέντρων, και συνεπώς το όφελος που αποκομίζουν τα άτομα με αναπηρία.

46. Τέλος, μολονότι αντιλαμβάνομαι άριστα ότι το να επιρριφθούν σε φορείς όπως τα CAT υπερβολικά πολλές κοινωνικές υποχρεώσεις μπορεί να παραβλάψει τη λειτουργία τους, ή ακόμα και να απειλήσει την ύπαρξή τους, το να αναγνωριστεί στα άτομα με αναπηρία η ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 7 της οδηγίας και του άρθρου 31, παράγραφος 2, του Χάρτη συμβάλλει στην ενδυνάμωση και στην προστασία της κοινωνικής αξιοπρέπειας την οποία τα άτομα αυτά πιστεύουν ίσως ότι έχουν χάσει.

47. Για όλους αυτούς τους λόγους, προτείνω στο Δικαστήριο να δώσει την απάντηση ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 σε συνδυασμό με το άρθρο 31 του Χάρτη πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι πρόσωπο που έχει εισαχθεί σε CAT μπορεί κατ' αρχήν να χαρακτηριστεί «εργαζόμενος» κατά την έννοια των εν λόγω διατάξεων.

Γ — *Επί του κατά πόσον ο G. Fenoll δύναται να επικαλεστεί το άρθρο 31 του Χάρτη στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης*

48. Με το τρίτο ερώτημά του, το αιτούν δικαστήριο ζητεί να πληροφορηθεί αν ο G. Fenoll δύναται να επικαλεστεί απευθείας το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη στο πλαίσιο της διαφοράς της κύριας δίκης.

49. Συναφώς, υπενθυμίζω ότι, σύμφωνα με το αιτούν δικαστήριο, η διαφορά της κύριας δίκης είναι οριζόντια. Το αιτούν δικαστήριο δεν ερωτά αν το CAT μπορεί ενδεχομένως να υπαχθεί στην έννοια «οργανισμού στον οποίο έχει ανατεθεί, με πράξη της δημόσιας αρχής ανεξαρτήτως του νομικού ενδύματος που έχει αυτή περιβληθεί, το έργο της παροχής, υπό τον έλεγχο της αρχής αυτής, υπηρεσίας δημοσίου συμφέροντος και ο οποίος διαθέτει, προς τούτο εξουσίες υπερβολικές σε σχέση με τους κανόνες που διέπουν τις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών»[45]. Εν πάση περιπτώσει, φρονώ ότι το CAT δεν μπορεί να θεωρηθεί οργανισμός αυτού του είδους, λαμβανομένου μάλιστα υπόψη ότι, όπως έχει κρίνει το Δικαστήριο, σωματείο ιδιωτικού δικαίου, έστω και αν επιδιώκει σκοπούς κοινωνικού χαρακτήρα, πρέπει να θεωρείται ιδιώτης[46].

45 — Αποφάσεις Farrell (C-356/05, EU:C:2007:229, σκέψη 40 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία) και Dominguez (C-282/10, EU:C:2012:33, σκέψη 39 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).

46 — Απόφαση Association de médiation sociale (C-176/12, EU:C:2014:2).

50. Η αξίωση του G. Fenoll για άδεια μετ' αποδοχών αφορά την περίοδο από τον Ιούνιο 2004 έως τον Μάιο 2005, ενώ ο Χάρτης απέκτησε αναγκαστικό χαρακτήρα μόνον από την έναρξη ισχύος της Συνθήκης της Λισσαβώνας, δηλαδή από την 1η Δεκεμβρίου 2009.

51. Υπ' αυτές τις συνθήκες, το να αναγνωριστεί στον G. Fenoll η δυνατότητα να επικαλεστεί ως πρωτογενή πηγή του δικαιώματός του για άδεια το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη —δυνατότητα η οποία θα μπορούσε να γίνει δεκτή κατ' αρχήν— θα ισοδυναμούσε, υπό τις περιστάσεις της διαφοράς της κύριας δίκης, με το να αναγνωριστεί στην εν λόγω διάταξη αναδρομική οριζόντια άμεση ισχύς.

52. Επισημαίνω ότι σε πρόσφατη απόφαση αφορώσα την εφαρμογή και τη δυνατότητα επικλήσεως του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88 σε σχέση με πραγματικά περιστατικά που έλαβαν χώρα μεταξύ των ετών 2005 και 2007, σε a priori οριζόντια διαφορά που αφορούσε τη μη εκπλήρωση από κράτος μέλος των υποχρεώσεων που υπέχει βάσει της οδηγίας, το Δικαστήριο δεν ανέφερε καν τον Χάρτη [47]. Κατά συνέπεια, θα ήταν περίεργο να τον αναφέρει εν προκειμένω. Το εν λόγω άρθρο 31 μπορεί απλώς να χρησιμεύσει, ενδεχομένως, ως βάση ερμηνείας [48].

53. Κυρίως, πριν εξεταστεί αν το άρθρο 31 του Χάρτη είναι απευθείας εφαρμοστέο, θα πρέπει να κριθεί ότι το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 δεν επαρκεί αφεαυτού για την επίλυση της διαφοράς της κύριας δίκης. Δεν νομίζω ότι αυτό ισχύει κατ' ανάγκη.

54. Όπως έχει δεχθεί το Δικαστήριο, το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88 πληροί τις αναγκαίες προϋποθέσεις ώστε να αναγνωριστεί ότι έχει άμεσο αποτέλεσμα [49]. Ωστόσο, όπως προανέφερα, η διαφορά της κύριας δίκης είναι διαφορά μεταξύ ιδιωτών, στο πλαίσιο της οποίας δεν αναγνωρίζεται πάντα το οριζόντιο άμεσο αποτέλεσμα των οδηγιών [50].

55. Εντούτοις, το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι εθνικό δικαστήριο το οποίο επιλαμβάνεται διαφοράς ανακύπτουσας αποκλειστικώς μεταξύ ιδιωτών υποχρεούται, κατά την εφαρμογή των διατάξεων του εσωτερικού δικαίου οι οποίες έχουν θεσπιστεί με σκοπό τη μεταφορά στο εσωτερικό δίκαιο των υποχρεώσεων που προβλέπει η οδηγία, να λαμβάνει υπόψη το σύνολο των κανόνων του εθνικού δικαίου και να τους ερμηνεύει, κατά το μέτρο του δυνατού, υπό το πρίσμα του γράμματος καθώς και του σκοπού της οδηγίας αυτής, προκειμένου να καταλήξει σε λύση σύμφωνη προς τον σκοπό που αυτή επιδιώκει. Εντούτοις, αυτή η αρχή σύμφωνης ερμηνείας του εθνικού δικαίου δεν μπορεί να καταλήξει σε ερμηνεία contra legem [51]. Συναφώς, το ζήτημα αν εθνική διάταξη δεν πρέπει να τύχει εφαρμογής καθόσον αντιβαίνει στο δίκαιο της Ένωσης εγείρεται μόνο στην περίπτωση κατά την οποία δεν είναι δυνατή καμία σύμφωνη προς το δίκαιο της Ένωσης ερμηνεία της διατάξεως αυτής [52].

47 — Βλ. απόφαση Dominguez (EU:C:2012:33, σκέψεις 22 επ.) και προτάσεις της γενικής εισαγγελέα V. Trstenjak στην ίδια υπόθεση (C-282/10, EU:C:2011:559), σημεία 72 έως 74 και 88.

48 — Βλ. μεταξύ άλλων, προτάσεις της γενικής εισαγγελέα J. Kokott στην υπόθεση Association belge des Consommateurs Test-Achats κ.λπ. (C-236/09, EU:C:2010:564, σημείο 28).

49 — Απόφαση Dominguez (EU:C:2012:33, σκέψεις 33 έως 36).

50 — Απόφαση Dominguez (EU:C:2012:33, σκέψεις 36 έως 37 και 42).

51 — Αποφάσεις Dominguez (EU:C:2012:33, σκέψεις 24 και 25) και Association de médiation sociale (EU:C:2014:2, σκέψεις 38 και 39).

52 — Απόφαση Dominguez (EU:C:2012:33, σκέψη 23). Με την απόφαση Association de médiation sociale (EU:C:2014:2), το Δικαστήριο ακολούθησε διαφορετική οδό, εξετάζοντας πρώτα αν η διάταξη του δικαίου της Ένωσης πληρούσε τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για την παραγωγή άμεσου αποτελέσματος, πριν εξετάσει αν η εθνική διάταξη επιδέχεται σύμφωνη ερμηνεία (βλ. σκέψεις 35 έως 40 της εν λόγω αποφάσεως).

56. Επισημαίνω ότι το αιτούν δικαστήριο δεν ανέφερε στο Δικαστήριο ότι μια τέτοια ερμηνεία δεν είναι δυνατή. Δεδομένου ότι το πρόβλημα που τίθεται είναι, κυρίως, ο χαρακτηρισμός του G. Fenoll —ή καλύτερα κάθε ατόμου με αναπηρία που διαμένει σε CAT— ως εργαζομένου κατά την έννοια της οδηγίας 2003/88, προκειμένου να αποκτήσει δικαίωμα άδειας, στο αιτούν δικαστήριο εναπόκειται να εξακριβώσει αν είναι δυνατή σύμφωνη ερμηνεία των εθνικών διατάξεων περί του δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών που είναι εφαρμοστέες ratione temporis στη διαφορά της κύριας δίκης, έτσι ώστε να δοθεί η δυνατότητα να αναγνωριστεί ανάλογο δικαίωμα στον G. Fenoll [53].

57. Συναφώς υπενθυμίζω ότι η γαλλική νομοθεσία αποδείχθηκε επαρκώς χαλαρή, ασαφής, ή τουλάχιστον επιδεκτική διαφόρων ερμηνειών, ώστε να οδηγήσει σε αποκλίνουσες πρακτικές των διαφόρων CAT [54]. Το CAT στο οποίο διέμενε ο G. Fenoll έκρινε ότι ήταν υποχρεωμένο να του αναγνωρίζει ετήσια άδεια μετ' αποδοχών καθόλη τη διάρκεια της —εννεαετούς— διαμονής του. Το αιτούν δικαστήριο δεν αναφέρει ότι η πρακτική αυτή πρέπει να θεωρηθεί contra legem. Κατά συνέπεια, μπορεί να υποτεθεί ότι υπήρχε, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, επαρκές ερμηνευτικό περιθώριο ώστε να θεωρηθεί ότι η γαλλική ρύθμιση δεν αντιτίθεται οπωσδήποτε στην αναγνώριση δικαιώματος ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών στα άτομα με αναπηρία που διαμένουν σε CAT.

58. Πάντως, αν κάτι τέτοιο δεν ισχύει, δηλαδή αν δεν είναι δυνατή η σύμφωνη ερμηνεία, η μόνη δυνατότητα που απομένει στον G. Fenoll, ο οποίος θίγεται από το γεγονός ότι το εθνικό δίκαιο δεν είναι σύμφωνο με το δίκαιο της Ένωσης, είναι να επικαλεστεί τη νομολογία που διατυπώθηκε με την απόφαση Francovich κ.λπ. [55], δηλαδή να επιδιώξει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων την αναγνώριση της ευθύνης του κράτους μέλους προκειμένου, ενδεχομένως, να αποκατασταθεί η ζημία που υπέστη [56].

59. Πράγματι, το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών δεν μπορεί να προβληθεί ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης η οποία θα μπορούσε να θεμελιώσει, ακολουθώντας τη γραμμή της νομολογίας που διατυπώθηκε με τις αποφάσεις Mangold [57] και Kücükdeveci [58], υποχρέωση του εθνικού δικαστηρίου να μην εφαρμόσει αντίθετη εθνική διάταξη.

60. Την προοπτική αυτή είχε εξετάσει η γενική εισαγγελέας V. Trstenjak με τις προτάσεις που ανέπτυξε στην υπόθεση Dominguez (EU:C:2011:559), διαπιστώνοντας ότι, αν και το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών πληροί κατ' αρχήν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις ώστε να αναγνωριστεί ως γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης, δεν υπάρχει δυνατότητα άμεσης εφαρμογής της αρχής αυτής, όπως συνέβη με την προπαρατεθείσα απόφαση Kücükdeveci (EU:C:2010:21) [59], όταν δεν είναι δυνατή η σύμφωνη ερμηνεία του εθνικού δικαίου. Εξάλλου, το Δικαστήριο δεν καθιέρωσε το δικαίωμα ετήσιας άδειας μετ' αποδοχών ως γενική αρχή του δικαίου με την απόφαση Dominguez [60], μολονότι είχε σαφώς τη δυνατότητα να το πράξει.

53 — Σε ένα δεύτερο επίπεδο, σε σχέση με τις εθνικές διατάξεις στις οποίες φαίνεται ότι θεμελιώθηκε η απόρριψη της αξιώσεως του G. Fenoll πρωτοδίκως, δηλαδή τα άρθρα L. 3141-3 και L. 3141-5 του code du travail, επιφυλασσομένης της εξακριβώσεως από το αιτούν δικαστήριο της δυνατότητας εφαρμογής των εν λόγω διατάξεων στη διαφορά της κύριας δίκης, προκύπτει ότι πράγματι οι περίοδοι διακοπής της εργασίας λόγω μη επαγγελματικής ασθενείας δεν περιλαμβάνονται στις απαριθμούμενες στο άρθρο L. 3141-5 περιπτώσεις που θεωρούνται περίοδοι πραγματικής εργασίας για τον σκοπό του προσδιορισμού της διάρκειας της άδειας. Κατά συνέπεια, το αιτούν δικαστήριο θα πρέπει να διευκρινίσει αν η ενδεχόμενη προσθήκη μιας νέας περιπτώσεως στην εν λόγω διάταξη υπερβαίνει τα προαναφερθέντα όρια της σύμφωνης ερμηνείας.

54 — Βλ. σημείο 9 των παρουσών προτάσεων.

55 — Απόφαση Francovich κ.λπ. (C-6/90 και C-9/90, EU:C:1991:428).

56 — Αυτό, εξάλλου, υπαινίχθηκε το Δικαστήριο στην υπόθεση Dominguez, αν κρινόταν ότι το εθνικό δίκαιο δεν επιδέχεται σύμφωνη ερμηνεία [βλ. απόφαση Dominguez (EU:C:2012:33, σκέψη 43)].

57 — Απόφαση Mangold (C-144/04, EU:C:2005:709).

58 — Απόφαση Kücükdeveci (C-555/07, EU:C:2010:21).

59 — EU:C:2011:559, σκέψεις 89 έως 169.

60 — EU:C:2012:33.

61. Από τα προεκτεθέντα προκύπτει ότι απόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εθνικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις ερμηνευτικές μεθόδους που αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο, προκειμένου να εξασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, αν είναι σε θέση να καταλήξει σε σύμφωνη προς την εν λόγω διάταξη ερμηνεία των εθνικών διατάξεων που ασκούν επιρροή για την επίλυση της επίδικης διαφοράς. Σε περίπτωση που μια τέτοια ερμηνεία από το αιτούν δικαστήριο αποδειχθεί contra legem, ο G. Fenoll μπορεί πάντα να επιδιώξει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων την αναγνώριση της ευθύνης του κράτους μέλους λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης, μολονότι μια τέτοια λύση δεν είναι καθόλου ικανοποιητική επί της αρχής[61].

V – **Πρόταση**

62. Λαμβανομένων υπόψη όλων των προεκτεθεισών σκέψεων, προτείνω στο Δικαστήριο να απαντήσει ως εξής στα ερωτήματα του Cour de cassation:

Το άρθρο 7 της οδηγίας 2003/88/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 4ης Νοεμβρίου 2003, σχετικά με ορισμένα στοιχεία της οργάνωσης του χρόνου εργασίας, σε συνδυασμό με το άρθρο 31, παράγραφος 2, του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης πρέπει να ερμηνευθούν υπό την έννοια ότι πρόσωπο που έχει εισαχθεί σε κέντρο αρωγής μέσω της εργασίας μπορεί κατ' αρχήν να χαρακτηριστεί «εργαζόμενος» κατά την έννοια της εν λόγω διατάξεως.

Στο εθνικό δικαστήριο απόκειται να εξακριβώσει, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο του εθνικού δικαίου και εφαρμόζοντας τις ερμηνευτικές μεθόδους που αναγνωρίζει το εθνικό δίκαιο, προκειμένου να εξασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του άρθρου 7 της οδηγίας 2003/88, αν είναι σε θέση να καταλήξει σε σύμφωνη προς την εν λόγω διάταξη ερμηνεία των εθνικών διατάξεων που ασκούν επιρροή για την επίλυση της επίδικης διαφοράς. Σε περίπτωση που μια τέτοια ερμηνεία από το αιτούν δικαστήριο αποδειχθεί contra legem, ο θιγόμενος από τη μη συμβατότητα του εθνικού δικαίου μπορεί πάντα να επιδιώξει ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων την αναγνώριση της ευθύνης του κράτους μέλους λόγω παραβιάσεως του δικαίου της Ένωσης.

61 — Βλ. σημείο 69 των προτάσεων του γενικού εισαγγελέα Υ. Bot στην υπόθεση Kücükdeveci (C-555/07, EU:C:2009:429).